

О.Красівський, Т.Мелнишин

ЗАХІДНА УКРАЇНА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ Ю.ПІЛСУДСЬКОГО

Національне питання, зокрема українське, належало до найскладніших внутрішніх проблем у Другій Речі Посполитій. Від способу його вирішення могла залежати подальша доля держави, збереження її територіальної інтегральності і політичної самостійності.

Першим кроком польського уряду щодо українців у національній політиці було звернення В.Сікорського наприкінці березня 1923 р. до мешканців східних кресів з відозвою, в якій йшлося про те, що український і білоруський народи дістануть у Польській державі можливість для всебічного національного і культурного розвитку, що співжиття в державі буде побудоване на засадах взаємної поваги. Однак у відозві нічого не згадувалося про обіцяне надання Галичині автономії.

Після ухвали Радою Амбасадорів 14 березня 1923 року рішення про належність Галичини до Другої Речі Посполитої урядом В.Сікорського 7 квітня 1923 року було розроблено проект під назвою «Загальні напрями політики на східних кресах». Найважливішими в документі постали проблеми стратегічного характеру, які впливали з розширення територій на сході та визнання європейськими державами східних кордонів Польщі¹.

В.Сікорський висунув проект стабілізації східних кресів, основна мета якого полягала у реалізації програми, про що вперше офіційно заявив прем'єр. Йшлося про державну асиміляцію там-

тешніх українців. Суть програми зводилась до того, аби «привернути місцеве населення на користь держави» та домогтися «повного злиття кресів з державою». Це, на думку прем'єра, вимагало, з «одного боку конкретної, цілеспрямованої політики уряду щодо східних земель, а з іншого — послідовних зусиль щодо стабілізації стосунків у регіоні, які б базувалися на місцевих чинниках»².

У національній політиці в Західній Україні В.Сікорський виступав за концепцію регіоналізації, надаючи важливого значення деяким політичним, культурним та релігійним відмінностям між Галичиною та Волинню, що склалися внаслідок історичного розвитку та соціально-політичного становища обох регіонів³.

Новий етап у політиці Польщі щодо України розпочався після травневого перевороту 1926 р. та встановлення авторитарного режиму «санації» (оздоровлення), ядро якої становили ідейні соратники Ю.Пілсудського. Значні концептуальні розходження, погіршення економічної ситуації, загострення міжнаціональних відносин і неможливість вирішення цих проблем в рамках парламентаризму та нездатність жодного з політичних таборів легальними методами зреалізувати владу і свою концепцію політики створили умови для військового перевороту 1926 року і становлення режиму «санації»⁴. В національній політиці новий курс будувався на принципах активізації політики державної асиміляції національних меншин і відмові від національної асиміляції. Державна асиміляція, на думку Ю.Пілсудського, була ефективнішим засобом у налагодженні відносин з українцями, ніж національна асиміляція. Проводилася толерантніша мовна та релігійна політика, українців допускали на окремі посади в органи державного управління, передбачалося задоволення нагальних економічних потреб корінного населення. На думку соратників Ю.Пілсудського, це дало б змогу схилити українців до визнання польської державності та сприяло б їх відверненню від боротьби за національне визволення⁵.

Під час перевороту 1926 р. національні меншини взагалі, і українська, зокрема, зайняли вичікувальні позиції. Українці сподівалися від нового режиму серйозних змін у національній політиці, насамперед, надання територіальної автономії Галичині та Волині. Однак цього не сталося. 18 серпня 1926 р. відбулося спеціальне засідання Ради Міністрів, яка заслухала Директиви в справі ставлення уряду до національних меншин, підготовлені міністром внутрішніх справ К.Млодзяновським. За цим документом пропонувалися

деякі культурні і господарські послаблення, поліпшення роботи адміністрації тощо. У підсумку політика національної асиміляції замінялася політикою державної асиміляції національних меншин. Але в перспективі передбачалося, що державна асиміляція створить ґрунт для асиміляції культурної, а згодом — національної⁶. Фактично, такий підхід означав відмову від виконання закону про воєводське самоуправління 26 вересня 1922 р. та виконання рішення Ради Амбасадорів від 14 березня 1923 р. і малював перспективу лише національно-культурної автономії з подальшою інтеграцією українських земель у Польській державі.

Проводячи українську політику, Ю.Пілсудський стверджував, що:

1) ситуація, яка склалася в Речі Посполитій, не залежить від ставлення до неї громадян української національності;

2) українцям необхідно забезпечити гарантії для реалізації їхніх національно-культурних потреб в Польщі, оскільки єдиною формою співжиття є форма визнання їх рівноправними співгосподарями заселених ними земель. Тому метою соратників Ю.Пілсудського було привернути увагу до вирішення української проблеми в Польщі ширших кіл суспільства, особливо українського та прикордонного польського;

3) необхідно втілити в життя програму національної асиміляції українців в Речі Посполитій;

4) важливо довести, що помилковим є твердження, згідно з яким інтереси місцевого населення на східних землях є національним питанням. Вони мають господарський, суспільний, культурний, а не етнічний характер.

У директивах уряду зазначалося також, що українці усвідомлять необхідність асиміляції української нації, без «якої польська держава не зможе існувати», а екстремізм, політика взаємного поборовання не дасть позитивних результатів. Навпаки, вона породжує ненависть до держави, що проявляється у поширенні сепаратизму⁷.

Такий підхід до питання називався «конституційною програмою», яка виключала можливість укладання угоди з українцями. Єдиним актом, що унормовував відносини державної влади щодо української меншини в Речі Посполитій була Конституція та включений до неї перелік прав та обов'язків.

У 1930–1931 рр., коли прихильники Ю.Пілсудського відійшли від основного принципу «конституційної програми» — відмови

від укладання угоди між владою Речі Посполитої та національними меншинами, спостерігалось загострення дискусії на тему цієї угоди. Українські терористичні акції, що загрожували вибухом національного повстання, а також зростання націоналістичних настроїв серед українського населення призвели до формування Ю.Пілсудським рішень про пацифікаційну акцію, яка була проведена з 16 вересня по 31 листопада 1930 р. та до підписання угоди, укладеної згодом між проурядовими силами в сеймі та Українською Парламентарною Репрезентацією⁸.

Укладання першої та єдиної офіційної угоди між представниками державної влади та представництвом національних меншин, її суб'єктивні (тільки до українців) та суб'єктивно-територіальні (до Галичини) обмеження підтверджували теорію індивідуалізації, селективності та регіоналізації в національній політиці табору прихильників Ю.Пілсудського.

Польський уряд не міг допустити, щоб терор та насильство порушили польсько-українське співжиття. Найповніше проблеми Галичини набули свого відображення в «Меморіалі Національного Відділу Міністерства Внутрішніх Справ у справі національної політики в південно-східних воєводствах», представленому в березні 1931 р. начальником цього ж відділу Г.Сухенек-Сухецьким. Меморіал містив основні завдання та закони, запропоновані соратниками Ю.Пілсудського в національному питанні. До них належали: питання надання рівних прав національним меншинам; розвиток української державної освіти та ліквідація приватних шкіл; запровадження в Галичині єдиного самоврядування, незалежного від партійно-політичних впливів, що унеможливила би боротьбу між національними меншинами та державою⁹.

Як уже зазначалося, після травня 1926 року офіційного визнання у національних справах набула програма державної асиміляції, «щоб за умови збереження власної національності у меншин формувалось свідоме почуття належності до польської державності». Йшлося про виховання лояльних громадян Другої Речі Посполитої методами політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього характеру. Програма державної асиміляції розцінювалася прихильниками Ю.Пілсудського як перехідний етап до культурної, а в майбутньому — і до національної асиміляції непольських народів. Однак у польських правлячих колах не було вироблено цілісної концепції щодо реалізації цієї політики.

Виняток становила «Волинська програма» Г.Юзевського. Політичний експеримент, очолюваний цим воєводою, визначався територією лише одного Волинського воєводства і проводився за погодженням з Ю.Пілсудським¹⁰.

Українську проблему Г.Юзевський розглядав не тільки як внутрішню польську, а в контексті міжнародної політики з врахуванням концепції відродження незалежної України зі столицею в Києві. Волинь, на його думку, мала б залишитися в складі Польщі і стати центром співпраці між обома народами.

«Волинська програма» воєводи Г.Юзевського базувалася на: 1) відсутності протиріч між концепцією незалежної України та належністю Волині до Речі Посполитої; 2) виділенні державних коштів для розвитку регіону, поліпшення матеріального добробуту його населення. В перспективі йшлося про створення сучасного стереотипу українця — патріота, як польського, так і українського, який проживав би в цьому краї і одночасно «служив би двом братнім народам».

Оточення Ю.Пілсудського надавало «волинській програмі» великого значення, оскільки вбачало в ній здійснення польської історичної місії щодо українського народу, яка була започаткована співпрацею Ю.Пілсудського з С.Петлюрою в 1920 році. Тут можна виділити такі важливі моменти. По-перше, програма передбачала зміцнення не тільки Речі Посполитої та її державності, але і авторитарних урядів. По-друге, не вся пілсудчиківська еліта в 1926–1935 рр. не визнавала «волинської програми», оскільки вбачала в ній відображення ідей Ю.Пілсудського з 1920 року. По-третє, було переконання, що до української політики воєводи належить весь загал польського суспільства на Волині¹¹.

Нові напрями в національній політиці Ю.Пілсудського щодо української меншини після травня 1926 р. розвивалися, в основному, в двох аспектах: освітньому та релігійному.

Особливої уваги Начальник держави надавав питанням розвитку освіти, яку вважав знаряддям формування почуття в українців лояльності щодо держави та її інтересів. Формуючи шкільну систему на землях, заселених українцями, Ю.Пілсудський та його прихильники поставили перед собою такі основні завдання: 1) кожний польський громадянин повинен володіти державною мовою; 2) представники польського та українського етносів повинні володіти двома мовами: польською та українською; 3) вилучити з ужитку російську мову; 4) реалізувати мовне рівноправ'я в управлінні, суді та самоврядуванні¹².

Пілсудчиками було сформульовано перелік змін у галузі освіти. Головне завдання полягало в тому, щоб в недалекому майбутньому ліквідувати утраквістичну (двомовну) освіту та змінити її функції. Від вчителів, які працювали в таких школах, вимагалось вивчення мови меншин і використання її в спілкуванні з місцевим населенням, підготовка та проведення занять в школах такого типу рідною мовою меншин¹³.

Проблема національних меншин Речі Посполитої була тісно пов'язана також з релігійним питанням.

Ю.Пілсудський намагався вирішити релігійні проблеми, які роз'єднували суспільство: досягти стабільності, спокою та порядку шляхом подолання протиріч між релігією та державою. Для цього необхідно було вирішити такі два завдання: 1) знайти взаєморозуміння між римо-католицькою, греко-католицькою та православною релігіями; 2) вирішити проблеми організації та локалізації в Польській державі окремих релігій, що домінують серед населення. Йшлося про православну церкву, про її автокефалію, мовну та літургійну дерусифікацію.

Принципи дерусифікації були сформульовані на конференції доповідачів східних та люблінського воеводств, що відбулась 12–13 червня 1928 р. На ній йшлося про поширення православ'я серед національних носіїв (українців)¹⁴.

Для вирішення проблем національних меншин у таборі Ю.Пілсудського існувала концепція державної консолідації. Вона була запереченням націоналістичних програм будь-яких проявів націоналізму.

Концепція державної консолідації поєднувала комплекс завдань, методів та засобів, що використовувались у внутрішній політиці Другої Речі Посполитої. Суб'єктом цієї концепції була держава та невід'ємно пов'язаний з нею політичний народ. Їх інтересам були підпорядковані етнічні групи¹⁵.

У концепції державної консолідації чільне місце займала політика індивідуалізації, селективності та регіоналізму. Під індивідуалізацією розуміють усвідомлення того, що багатоманітність умов вимагає різних методів управління, іншого розуміння сукупності суспільних, національних, культурних та господарських справ¹⁶.

Селективність у національній політиці виникла з еволюції міжнародної ситуації, ступеня лояльності меншин щодо Речі Посполитої та правлячого табору. До уваги бралися національна свідомість,

кількість меншин, територіальне розташування, професійна, соціальна та релігійна структура.

Широкого розмаху набирав регіоналізм. Він мав забезпечити свободу розвитку усіх творчих сил народу, але не шляхом нівелювання способу життя громадян, а збереження індивідуальних цінностей суспільних груп. Джерелами, базою регіоналізму виступали господарські структури, економічні відносини та етнічне населення¹⁷.

Характерною рисою політики індивідуалізації, селективності та регіоналізму була відмова у територіальній автономії українцям, які заселяли землі Другої Речі Посполитої.

Антиподом для автономії мало бути різного роду самоврядування з відповідними ознаками та формами. Найвищою його формою мало стати воєводське самоврядування, утворене згідно з тими територіальними правилами, які були встановлені при адміністративному поділі краю і направлені на самоврядування Східної Галичини, Волині та Полісся.

Самоврядування мало виконувати потрібну роль. По-перше, воно повинно було змінити адміністративну політику в Другій Речі Посполитій і обмежити всемогутність сейму. По-друге, вирішити національні питання. По-третє, заблокувати пропозиції щодо надання національним меншинам держави територіальної автономії¹⁸.

Для волинського, поліського та віленського воєводств було запропоновано воєводське самоврядування, яке мало займатися освітніми та суспільними справами, а також керівництвом місцевою адміністрацією. Передбачалося створення підґрунтя для автономії прикордонних територій, яка розглядалась як цілісність держави. Питання автономії Східної Галичини не розглядалося.

Після смерті Ю.Пілсудського 1935 р. у таборі «санації» намітилися протиріччя, що проявилися у відході урядових кіл від політики державної асиміляції і прийнятті концепцій народних демократів. Боротьба за владу розгорнулася між трьома угрупованнями, що об'єднувалися навколо прем'єр-міністра В.Славека, президента І.Мосціцького та новопризначеного генерального інспектора збройних сил Е.Ридз-Смігли. Розбіжності у поглядах в урядовому таборі позначилися на вирішенні української проблеми у Польщі. Поряд з реалізацією урядом «прометеївських» програм було започатковано політику «зміцнення польськості» в державі, яка виходила з необхідності перетворення непольського населення на лояльних громадян держави методами національної асиміляції.

Політика «зміцнення польськості» у південно-східних воєводствах Речі Посполитої розпочалася ще за життя Ю.Пілсудського, проте активна праця в цьому напрямі припала саме на 1935 р. Втручання вищих військових кіл у питання внутрішньої політики були зумовлені боротьбою за владу у правлячому таборі, загостренням політичної ситуації у зв'язку з радикалізацією суспільних настроїв, активізацією діяльності опозиційних партій та складною міжнародною ситуацією. На так званих «східних кресах» єдиною реальною опорою режиму було визнано громадян польської національності. Через їх нечисленність було визначено першочергове завдання — змінити національну структуру населення цих земель.

Політика «зміцнення польськості» супроводжувалася політизацією українського шкільництва, обмеженням діяльності української кооперації та підпорядкуванням органів місцевого самоврядування державним структурам.

Прихильники ліберальних методів на чолі з прем'єр-міністром В.Славеком і міністром внутрішніх справ М.Косцялковським започаткували в травні-червні 1935 р. політику «нормалізації» польсько-українських стосунків у Галичині. На Волині і надалі реалізовували політичний експеримент, що проводився воєводою Г.Юзевським.

Ідейною основою політики «нормалізації» послужили політичні концепції польських консерваторів. Приводом для порозуміння став виборчий компроміс між урядом Польщі та лідерами партії Західної України — Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО)¹⁹.

Виконання нормалізаційної угоди уряд свідомо обмежив територією Галичини. На практиці виявилось, що політика «нормалізації» не розглядалась урядом як важель для вирішення української проблеми, а тільки як тактичний хід для задоволення інтересів правлячого табору. Для української сторони порозуміння з урядом мало деякі негативні наслідки: воно сприяло поглибленню конфронтації між українськими політичними партіями у Польщі й мобілізувало польські організації Галичини в антиукраїнському напрямі.

Однак загалом нормалізація мала певний позитивний вплив на стабілізацію і розвиток українського культурно-національного життя в Польщі. Він виявився в отриманні фінансової допомоги держави для українських кооперативів, культурно-освітніх і наукових товариств. Проте, незважаючи на численні обіцянки польських урядовців щодо запровадження автономії галицьких земель, до реалізації цих постулатів так і не дійшло. Навпаки,

після смерті Ю.Пілсудського відбулися серйозні зміни у правлячому таборі (т. зв. декомпозиція санації).

Отже, ідея утворення на Сході союзу Польщі та низки незалежних національних держав, у тому числі України, не була втілена в життя. Загалом, цю ідею можна оцінити як великодержавну і таку, що створювала у новоствореній Польщі дуже гостру національну проблему. Це пояснювалося тим, що українське населення Галичини відрізнялося високим рівнем національної свідомості і організаційного підпорядкування національним політичним партіям. Розв'язання української національної проблеми в межах Польської держави могло здійснитися лише шляхом взаємного порозуміння на основі певної форми територіальної автономії. Будь-який інший шлях провадив би до стану перманентної громадянської війни і, як наслідок, послаблення позицій Польщі та напруження міжнародних стосунків у Центрально-Східній Європі. Тому Польща не була зацікавлена в цьому. Перемога 1920 р. була знівельована Ризьким договором, який перекреслював привабливість польської державності для українського та білоруського народів.

Крім того, в середовищі польського політикуму не було єдності щодо українського питання. В одному національні демократи і прихильники Ю.Пілсудського погоджувалися, коли стверджували, що Польща повинна стати могутньою державою. А шлях до цієї мети вони вбачали у створенні гарантій безпеки для усіх держав Центрально-Східної Європи, які так само, як і Польща, після війни здобули незалежність, та в підтримці прагнень українців, білорусів, які перебували в складі СРСР до незалежності.

Ю.Пілсудський виступав за створення незалежної Української держави над Дніпром. Але в галицьких справах він дотримувався поміркованості і зберігав рівновагу. Він пропагував ідею українізації Східної Галичини, яку, як стверджував, можна зміцнити, створюючи українцям умови для здобуття освіти, культури, збереження традицій. Однак багато його прихильників не бачили потреби у наданні широкої автономії Галичині.

Кінцевою метою політики польських урядів у Галичині було перетворення її в інтегровану частину Польщі. Задля цього протягом усіх етапів її розвитку (1919–1923, 1923–1926, 1926–1930, 1930–1935) щодо українців застосовувалася політика національної асиміляції. Вона реалізовувалася різноманітними методами, які в загальному можна охарактеризувати латинським принципом «поділяй і влада руй». Українців штучно розділяли і протиставляли за етнічною, політичною, економічною, партійною, становою, релігійною та ін-

шими ознаками. Реалізацією цієї політики займалися міністерства, воєводські й повітові уряди, командування військових округів, польські громадські організації, що значно загострювало напередодні Другої світової війни складні польсько-українські суперечності.

¹ *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933–1945. — Warszawa, 1972. — S. 23–24.

² Там само. — S. 25–26.

³ Там само. — S. 28

⁴ *Геник М.* Українське питання в польській політиці періоду парламентаризму // Українознавчі студії. — Івано-Франківськ. — 1999. — №1. — С. 132–133.

⁵ Державний архів Івано-Франківської області. — Ф. 68. — Оп. 2. — Спр. 191 (Станіславське воєводське управління державної поліції. «Периодические отчеты поветовых староств о политической обстановке, состоянии безопасности, деятельности политических партий и союзов в поветах Станіславского воєводства за 1922 год»). — Арк. 111.

⁶ *Кедрин І.* Життя. — Події. — Люди. Спомини і коментарі. — Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. — С. 661–670.

⁷ *Los J.S.* Uwagi programowe // Biuletyn Polsko-Ukraiński, 3 marca 1935. — Nr.9 (96). — S. 93–95.

⁸ *Красівський О.* Польсько-українські конфлікти і компроміси літа 1930 — початку 1931 рр. // Наук. зб. Укр. вільного ун-ту. — Мюнхен — Львів, 1995. — Т. 17. — С. 50–56.

⁹ Archiwum Akt Nowych, Warszawa (Zespył akt Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AAN, MSZ)). — Sygn. 2263. — S. 24.

¹⁰ *Piotrkiewicz T.* Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach pilsudczyzny 1926–1930. — Warszawa, 1981. — 165 s.

¹¹ AAN, Zespył akt Artura Dobieckiego 1916–1937 (AAN, Artur Dobiecki). — Sygn. 5. — S. 42.

¹² Sprawy Narodowosciowe, I–II 1927. — Nr. 1. — S. 45–46.

¹³ *Felinski M.* Ukraińcy w Polsce odrodzonej. — Warszawa — Lwyw, 1931. — 180 s.

¹⁴ AAN, Zespył akt Ministerstwa Wyznan i Oswiecenia Publicznego (AAN, MWRiOP). — Sygn. 987. — S. 28–29; 116–118.

¹⁵ *Paprocki S.J.* Interes państwa a mniejszości narodowe // Przelom. — 9 lutego 1927. — Nr.4. — S. 2.

¹⁶ Wilenskie Biuro Prac Politycznych: Memorial w sprawie kresyw // Droga. — 1925. — Nr. 1. — S. 17–47.

¹⁷ *Patkowski A.* Regionalizm polski wobec ziem zachodnich // Straznica zachodnia, X–XII. 1927, Nr. 4. — S. 502–506.

¹⁸ *Podwinski S.* Samorząd w wewnętrznym życiu Rzeczypospolitej // Przelom, 4. VII. 1926. — Nr. 6. — S. 9–10.

¹⁹ *Кондратюк В., Зайцев О.* Україна в 20–30-х рр. Суспільно-політичне життя ХХ ст. — Львів, 1993. — 153 с.